
ARISTOTELES POLITIKEN – REALISM OCH SYSTEMATIK I STATSKONSTEN

KARIN BLOMQVIST

Aristoteles är en av historiens största vetenskapsmän och hans "Politiken" är ett mästerverk. Det märkliga är inte att den i stora delar framstår som svårförståelig för den sentida läsaren. Det riktigt märkliga är vilken relevans hans "Politiken" har även i den moderna debatten.

Vad är en stat? Vem kan kalla sig medborgare, och vilka rättigheter och skyldigheter har han? Vem skall ha den högsta beslutanderätten, folket, de förmögna eller kanske en enda individ? Dessa och andra frågor diskuteras i det ofullbordade mästerverket *Politiken*. Författaren, vetenskapsmannen och filosofen Aristoteles, ägnade sig dock aldrig uteslutande åt en aspekt av mänskligt liv. Han var ett universalgeni i ordets fulla bemärkelse; hans verksamhetsfält innefattar förutom filosofi i dagens mer inskränkta bemärkelse även psykologi, logik, etik, politik, biologi och teologi. Han kan sägas ha grundat litteraturkritiken och skapat grammatiken.

Göra universum begripligt

Aristoteles' djupa respekt för fakta paras med hans passion för att klassificera dem och sätta in dem i ett sammanhang. Han utvecklade sin egen teori och delade in verkligheten i områden; detta till skillnad från läraren Platon, som såg verkligheten som en helhet, en avbild av den högre idévärlden. Aristoteles utvecklade teorin om 'form' och 'materia', där form står för egenskaper som kan iakttas i samma slags ting och göra det möjligt att klassificera dem i släkten och arter. Det principiella målet är dock aldrig att studera enskilda föremål för deras egen skull, utan att avslöja hur de förhåller sig till helheten och göra universum begripligt.

Tre huvudkategorier

Aristoteles' verk kan delas in i tre huvudkategorier: för det första skrev han en stor mängd litterära essäer avsedda för publicering. De finns dessvärre inte längre bevarade utom i fragment, men

---

Fil dr. KARIN BLOMQVIST är verksam vid klassiska institutionen, avdelningen för Grekiska vid Lunds universitet och har översatt Politiken till svenska.

var ofta i dialogform eller i varje fall stöpta i en litterär form och avhandlade olika filosofiska ämnen, liksom Platons dialoger. Till den andra kategorin hör en rad materialsamlingar som skapades för internt bruk inom filosofskolan, t. ex. den samling illustrerade anteckningar om dissektioner, som det hänvisas till flera gånger i de zoologiska skrifterna, förteckningar över segrarna i de olympiska spelen och redogörelser för 158 grekiska staters författningar. Även dessa har gått förlorade, med undantag av en skrift om Athens statsskick.

Ofärdiga skick

Den tredje gruppen, de s k esoteriska eller akroatiska skrifterna, utgör resultatet av Aristoteles' forskning och spekulationer i det ofärdiga skick de förelåg vid hans död. De har säkert ofta tjänat som underlag för hans föreläsningar och för diskussioner mellan skolans medlemmar. De har också utgjort förarbeten för kommande publikationer som tid efter annan uppdaterats, försetts med tillägg och marginalanteckningar eller skrivits om i sin helhet. Deras provisoriska tillstånd är i varje fall uppenbart och bereder översättarna åtskilliga svårigheter. *Politiken* hör till denna kategori av skrifter.

I vår bevarade version består skriften av åtta huvudindelningar, s k böcker. Den bör huvudsakligen ha sammanställts under åren 330–323 f Kr, den period då Aristoteles ledde sin skola i Athen. Den version av boken som har bevarats till eftervärlden är med all sannolikhet inte

Aristoteles' egen. Den härrör från en utgivare, som, trots att han förmodligen inte ville ändra något i mästarens papper utan ställa samman dem i befintligt skick, tydligen lyckades skapa viss oreda i dem. Som exempel kan nämnas att ordningen mellan böckerna med all sannolikhet inte är den ursprungliga, att löften om att vissa frågor skall behandlas i andra partier i *Politiken* inte infrias och att det finns många lösa trådar både innehållsmässigt och stilistiskt. Det ofullbordade skicket har föranlett många försök till ingrepp, kommentarer och redigeringsförsök. Man har försökt transponera både enstaka partier och hela böcker.

Omfattande kartläggning

I sitt nuvarande skick har emellertid *Politiken* följande uppbyggnad: Bok I–III utgör en inledning; i bok I avhandlas statens minsta samfällighet, hushållet, i bok II diskuteras såväl andra filosofers (i synnerhet Platons) idealstater som existerande statsskick och i bok III behandlas frågor om statens natur samt hur man definierar begreppet medborgare. Bok IV–VI avhandlar praktisk politik; i bok IV definieras och avhandlas olika typer av statsskick, i bok V genomgås de olika anledningarna till att statsskick störtas respektive består och i bok VI diskuteras ytterligare de vanligaste statsskick, demokratin och oligarkin. I bok VII–VIII, slutligen, diskuteras Aristoteles' ideala statsskick från olika synvinklar; i bok VII utreds det bästa statsskicket, samt lämpliga yttre omständigheter som befolkning

och topografi, och i bok VIII lämnas föreskrifter för hur barnen skall uppfostras. Verket slutar med en utläggning om musikens roll.

Som synes innefattar skriften många fler aspekter än vad en modern avhandling i statsvetenskap kan förväntas innehålla. Men *Politiken* måste ses i sin helhet. Målet är att kartlägga vad som gör människan lycklig, både i fråga om levnads-sätt, politiskt styre och sociala inrättningar. Så hör skriften också intimt samman med Aristoteles' etiska utläggningar, *Den nikomachiska etiken* och *Den eudemiska etiken*.

Rastlöst intellekt

Överallt i *Politiken*, liksom i sina övriga bevarade skrifter, avslöjar Aristoteles sitt rastlösa intellekt, sin nyfikenhet och sin förmåga att dra slutsatser ur ett givet material. Som ett exempel kan nämnas de tidigare omtalade förteckningar som han gjorde upp över segrarna i de olympiska spelen. Inte ens när han utförde detta till synes rent mekaniska arbete nöjde han sig med att vara en passiv iakttagare. I *Politikens* åttonde bok, där han diskuterar barnuppfostran, manar han nämligen till försiktighet när det gäller att utsätta pojkar i unga år för alltför hård fysisk aktivitet: "Bland dem, som segrat i de olympiska spelen, kan man finna högst två eller tre som segrat både som vuxna och juniorer; detta beror på att träningen i pojkåren har berövat dem deras styrka."¹ Dessa ord visar inte bara tydligt vetenskapsmannens förmåga att dra sunda och

goda slutsatser ur de iakttagelser som han gjort; de avslöjar också hans omsorg, i stort som smått, om individens lycka och välbefinnande.

Säkra ett gott liv

Huvuddelen av *Politiken* ägnas dock åt statsvetenskapens grundläggande frågor. En stat är enligt Aristoteles en polis, en stadsstat med en tätbebyggd del, staden, och den omgivande landsbygden. Dess kärna består av medborgare, *politai*, som i idealfallet turas om att inneha de styrande ämbetena, och den styrs av lagar och förordningar. 'Staten' får dock inte ses som enbart ett geografiskt begrepp, och inte heller som en organisation för innevärnarnas gemensamma försvar eller ekonomiska trygghet. Dess uppgift är mycket mer vittgående än att blott och bart erbjuda beskydd åt sina innevärnare; målet är att säkra ett gott liv som levs i enlighet med dygden. Begreppet 'dygd', *arete*, måste förstås som en teknisk term som innefattar bildning, hög börd, duglighet, hederlighet osv.; det rör sig alltså om Stiernhielms dygd och inte den mer inskränkta viktorska varianten. Utan dygd kan man inte bli lycklig, och den stat som inte styrs väl kan inte garantera lycka åt sina innevärnare. (Författarna till den amerikanska självständighetsförklaringens ord om varje individs rätt till liv, frihet och strävan efter lycka bör rimligen ha hämtat inspiration hos vår filosof).

Över lagarna står statskicket, som skall fattas som något mer konkret än bara 'nedskriven författning'; dels inne-

fattar begreppet skrivna regleringar över medborgares rättigheter och skyldigheter, fördelningen av ämbeten och fastställande av maktbefogenheterna; men dels är statsskicket också statens rent konkreta organisation i olika ämbeten och ansvarsområden. "Ett statsskick är en ordning för ämbetena i en stat och i synnerhet det överordnade ämbetet. Överallt utövas den högsta makten av statens regering, och statsskicket är regeringen. Jag menar så här: I demokratierna är det folket som utövar makten, i oligarkierna är det tvärtom ett fåtal, och därför säger vi också att statsskicken är olika i dessa stater."²

Staten mer primär

I enlighet med Aristoteles' hierarkiska synsätt är naturligtvis staten mer primär än den enskilda individen; den är ju helheten och som sådan mer betydelsefull än sina beståndsdelar. Men då måste man också ha i minnet att eftersom statens mål i slutändan är att garantera ett gott liv för den enskilde, rör det sig om en interaktion av komplicerad natur. Frågan om Aristoteles 'respekterade individen' eller inte är egentligen felaktigt ställd: för honom går det inte att förutsätta delen utan helheten, men om inte statens olika beståndsdelar (d v s individerna) är lyckliga, är inte heller staten lycklig. Staten är inte som ett jämnt tal som kan bestå av udda tal och ändå bli jämnt: "Lyckan hör inte till samma kategori som jämna tal. Ett tal kan nämligen vara jämnt i sin helhet utan att någon av dess delar är det, men med

en lycklig stat kan det inte förhålla sig på det viset."³ Detta framhåller han i sin kritik av Platons idealstat, som enligt Aristoteles omöjliggör ett lyckligt liv för sina innevånare. Det är inte utan att man kan hålla med honom.

De tre statsskicken

De äkta statsskicken är tre till antalet, nämligen kungadöme, aristokrati och medborgarstat. I kungadömet är det en enda man som styr, i aristokratin 'de bästa männen' (*hoi aristoi*), dvs. de som är överlägsna i dygd framför alla andra, och i medborgarstaten, den ursprungliga formen av demokrati, är det den samlade kåren av medborgare, vilka skall bestå av medelklassen. Gemensamt för dessa tre statsskick är det väsentliga draget att härskaren eller den härskande klassen styr staten med allas bästa för ögonen; man fattar inga beslut som på kort sikt gynnar den egna gruppen på bekostnad av de andra utan strävar efter ett stabilt och bestående statsskick, som endast kan säkerställas om alla medborgares önskemål tillgodoses.

Stabilt statsskick

Bland dessa statsskick intar medborgarstaten en särställning. Den är den allra bästa styresformen, 'det egentliga statsskicket', som på grekiska har samma namn som just – statsskick. Medelklassens män är de som är bäst lämpade att styra, framhåller Aristoteles; dels är deras samlade dygd, klokhet och förmögenhet större än den ende härskarens eller den lilla elitens, dels garanterar deras styre ett

stabilare statskick. Det är nämligen inte särskilt troligt att de fattiga slår sig samman med de allra rikaste för att störta medelklassen.

Egoistiskt syfte

Men de äkta statskicken kan småningom urarta och därigenom förvandlas till sämre varianter. Kungadömet urartade form är tyranniet, aristokratins är oligarkin och medborgarstatens demokratin (som inte skall förstås i ordets moderna betydelse). Vad ett tyranni är, behöver väl knappast förklaras; men kanske tarvar oligarkin och demokratin vissa kommentarer. Oligarki, 'fävälde', innebär att det rika fåtalet innehar regeringsmakten *i kraft av sin förmögenhet* – det sägs klart och tydligt ifrån, att oligarki råder även i de fall då den rika styrande gruppen är i majoritet bland medborgarna. Det är alltså inte längre de samlade dygderna som avgör vem som skall regera (som i aristokratierna), utan endast förmögenhet. I demokratierna, 'folkväldena', styr folket i kraft av sin numerära överlägsenhet. Dessa urartade former har det gemensamt att man inte längre regerar med statens bästa för ögonen utan utslutande i egoistiskt syfte.

Gå i fällan

Demokratier och oligarkier är de vanligaste statskicken, eftersom de styrande ofta går i fällan att sätta den egna gruppens intressen framför alla medborgares. Dock kan de ändå fungera acceptabelt, om de modereras så att man tar hänsyn

till dem som är utestängda från makten. Men om statskicken försämras ytterligare, uppstår enligt Aristoteles de allra värsta formerna. I dessa extremt urartade statskick kan beslutsfattarna med påbud eller folkförsamlingsbeslut sätta de nedskrivna lagarna ur spel. I oligarkins yttersta avart, den s.k. dynastin, är det ett litet fåtal mycket rika släkter som innehar den högsta makten. I den extrema demokratin utses alla ämbetsmän utan någon som helst hänsyn till deras duglighet, de rika förtrycks och folket kan nyckfullt bötfälla vem som helst för att komma åt hans förmögenhet. Eftersom tyranniet i sig självt är så måttlöst, har dess extrema variant ingen egen beteckning.

Medborgarna styrande

De olika styrelsekicken karakteriseras av hur de styrande förhåller sig till medborgarna. Ett *despotiskt* styre innebär att härskaren styr över innevånarna som en slavägare, en *despotes*, över sina slavar. Hans makt är oinskränkt och hans dekret gäller förmer än lagarna. Här finns inga medborgare, endast härskaren och hans undersåtar. Detta styresskick står i motsatsställning till det *politiska* styret, där medborgarna är styrande och underlydande i tur och ordning och utser ämbetsmän inom sina egna led. Men eftersom endast de kan kallas medborgare, som är delaktiga i statens affärer och har rätt att både utse och själva väljas till ämbetsmän, är det olika personer som är medborgare i olika statskick. I oligarkierna krävs det att man har en viss förmö-

genhet, i demokratierna endast att man är född fri. (I båda fallen gäller naturligtvis, att endast infödda män som uppnått vuxen ålder kan komma ifråga).

Extremt urartat

Det är intressant att notera, att för Aristoteles är det inte mängden regerande, utan hur de regerar, som avgör om styret är politiskt eller inte; ett despotiskt styre kan lika väl utövas av en grupp som av en enda härskare. Om det regerande skiktet (de förmögna, de egendomslösa eller de som anser sig överlägsna i duglighet) styr oinskränkt och uteslutande med den egna gruppens bästa för ögonen, om man förtrycker dem som är uteslagna från makten och styret är laglöst, då är statskicket extremt urartat. Enligt Aristoteles' synsätt är alltså de extrema varianterna av demokrati och oligarki likställda med tyranniet. Klarsynt jämförs företeelser i de tre avarterna. Folkförsamlingens dekret är likställda med härskarens påbud, när de fattas tyranniskt och lagstridigt, säger han, och vad smickraren är för enväldshärskaren är demagogen för folket.

Inskränkt rätt

Som tidigare nämnts, kan inte 'demokrati' tolkas i ordets moderna betydelse. Inte därför att medborgarrätten var inskränkt till ett litet antal innevånare, nämligen friborna, infödda män, medan slavar, kvinnor och invandrare var uteslagna (inte heller dagens demokratier ger medborgarrätt åt alla). Det är snarare i

andra avseenden som den athenska varianten skiljer sig från dagens. Först och främst i den grundläggande strukturen; 'folkvalde' innebar att 'folket' som politisk gruppering besatte alla viktiga poster och stod i motsatsställning till övriga samhällsklasser. Men även i enskildheter avslöjar sig olikheterna. Vissa drag som ansågs utmärkande för demokratier skulle vi inte definiera på detta sätt idag, t. ex. att ämbetsmännen utsågs genom lottdragning (val ansågs vara en oligarkisk företeelse!), att alla viktiga beslut skulle tas av den samlade kåren av medborgare (även begreppet 'indirekt demokrati' skulle ha uppfattats som oligarkiskt) samt att staten skulle bekriiga grannstater för att förse de egna medborgarna med jordlotter.

Småskurna och räddhågade

Aristoteles kritiserar skarpt såväl den samtida athenska demokratin, en extremt urartad variant enligt hans uppfattning, som de rikas fåvälde i bland annat Sparta. Tyranniet håller han dock för det allra värsta, eftersom det degraderar undersåtarna och gör dem småskurna och räddhågade. Ändå föreslår han åtgärder som syftar till att bevara dessa tre urartade statsskick. Demokratierna bör modifieras med oligarkiska inslag och oligarkierna med demokratiska. Så t. ex. kan man utse vissa ämbetsmän med lott och andra med val, så att båda grupperna i samhället får representanter i statens styre. Vidare skall oligarkerna se till att förnöja massorna med festivaler och storslagna monument,

helst på egen bekostnad så att de fattiga inser att de styrande får betala ett högt pris för sin makt. I demokratierna skall man efter förmåga bespara de rika onödiga skatter och undvika att förödmjuka dem i största allmänhet. Tyrannen, å sin sida, skall spela rollen av en kung; han skall framstå som en förvaltare i stället för tjuv, han skall utdela belöningar själv men låta underhuggare genomdriva impopulära beslut, och om han vill hänge sig åt utsvävningar bör detta ske i avskildhet. Det enda det härskande skiktet inte skall släppa ifrån sig är den reella makten; i alla andra avseenden lönar det sig i längden att visa sig villig till eftergifter. Det är alltid de måttfulla urartningarna som äger bestånd, framhålls det, medan de extrema varianterna gör delar av befolkningen till sina fiender och därför utsätts för uppror och omvälvningar.

Utslag av cynism

Att Aristoteles är en hård kritiker av dessa urartningar men ändå ger råd om hur de skall bevaras, har setts som ett utslag av cynism. Emellertid skulle man snarare kunna betrakta det som ett tecken på hans sunda förnuft. Vad man än kan tycka om dessa statsskick, så går det inte att komma ifrån att de finns, anser han. Eftersom det är så svårt att i praktiken genomföra något av de äkta statsskicket, måste man göra det bästa av situationen. Han accepterar att människan är ett bräckligt kärl, i praktiken ur stånd att skapa och bevara något av de ideala statsskicket.

Solons modell

Politiken utövade ett mycket begränsat inflytande i antiken. Visserligen tycktes dess tankar ha påverkat Athens politik direkt efter Aristoteles' död. År 321 antogs en lag, som stadgade att det krävdes en förmögenhet på 2000 drachmer för att uppnå medborgarrätt (vilket ledde till att medborgarantalet minskade från 30.000 till 9.000). Man tycks alltså ha eftersträvat en återgång till 'den fäderneärvda demokratin', ett slags medborgarstat av Solons modell. Men i stort sett lämnade inte *Politiken* några djupare spår. Stadsstatens storhetstid var över, och de små oberoende grekiska staterna ersattes under det följande århundradet av kungadömen av hellenistisk modell, där det inte fanns plats för en ideologi som underkände enväldshärskaren.

Svårförståeligt innehåll

Det skulle naturligtvis inte heller vara möjligt att utse Aristoteles till någon sorts rättesnöre idag. När han för mer än två tusen år sedan nedtecknade sina tankar och erfarenheter om politiken, var det den samtida politiken han åsyftade. Hans precepter riktar sig till medborgarna i den stadsstat av grekisk typ som då var förhärskande, och han utgår hela tiden från sin egen tids värderingar. Man kan alltid hitta fel i de förutsättningar han ställer upp, liksom även i de slutledningar han drar ur dessa givna förutsättningar. Därför är det egentligen inte ägnat att förvåna, att *Politikens* innehåll i stora stycken är svårförståeligt för den moderna läsaren

– eller helt oacceptabelt, som när det gäller hans idéer om kvinnors och utlänningars underlägsenhet.

Inspirationskälla

Det anmärkningsvärda är i stället, att så mycket äger relevans för den moderna debatten. *Politikens* värde är långt större än bara det som ett historiskt dokument kan erbjuda. På många sätt är den en inspirationskälla till dagens västerländska demokratier, och vi kan knappast tänka oss de senaste tvåhundra årens utveckling utan den inspiration som Aristoteles' tankar har inneburit, direkt och förmedlade av senare tänkare. Aristoteles var den förste att verkligen få oss att inse vilka vi är; människan är en samhällsvarelse, säger han, ägnad att leva i flock, och endast med hjälp av lagar och regleringar kan

hon leva ett gott liv. Så vitt vi vet var han den förste att peka på vägarna att uppnå detta mål. Nyktert och sansat drar han en lans för förnuft och besinning, i individens levnadssätt såväl som i statens styre. I sitt pläderande för ett sunt och välbalanserat samhälle tar Aristoteles hänsyn till den mänskliga naturen och söker de bästa medlen att tillgodose människors längtan efter lycka – om än på grundval av de förutsättningar han kände till. Utan överdrift kan vi utse honom till det praktiska förnuftets försvarare i antik idédebatt.

¹ VIII.4.1339a1f. (s. 515). Sidnumren hänvisar till Aristoteles, *Politiken*. *Politiká*. Översättning med kommentar av Karin Blomqvist, Partille 1993.

² III.6.1278b10 ff. (s. 157).

³ II.5.1264b19 ff. (s. 75).